

addition, it was found that the Aid Committees were also active in the context of Ukrainian political emigration.

Particular attention is paid to the activities of nationalists in the fight against communism and the holding of a terrorist action in the Soviet consulate, which to some extent hindered the holding of legal protests and informing the public outside the Soviet Union about the famine in the Ukrainian SSR.

Keywords: party, famine, protests, public organization, press.

УДК 94(479.22)"1220/1265"

О. О. Мачай

РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК У ВСТАНОВЛЕННІ МОНГОЛЬСЬКОЇ ВЛАДИ В ГРУЗІЇ

Стаття присвячена релігійним взаємовідносинам на теренах Грузії на початкових етапах становлення Монгольської імперії та Держави Хулагуїдів. Зокрема, показано контакти грузинських царів та грузинської християнської церкви, католицьких місіонерів, ісламського Хорезму. Базуючись на свідчення середньовічних джерел, подано аналіз розвитку православ'я в Грузії під владою монголів.

Ключові слова: Грузія, монголи, Русудан, православна церква, католицизм, Хулагуїди.

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-27-27-37

Актуальність дослідження. В науковій, публіцистичній та художній літературі переважає уявлення про негативний образ монгольських завойовників. Він був сформований під впливом об'єктивних чинників – враженнями очевидців від жахів насилля, що супроводжували завоювання. Так присутній і суб'єктивний чинник – свідоме спотворення монгольського світу політичними опонентами. Між тим, на теренах Монгольської імперії після завершення завоювань встановився мир. Звичайно, він підтримувався завдяки страху перед завойовниками з боку підкорених народів. Однак, серед об'єднаних чинників чи не меншу роль грав ідеологічний фактор, а саме – віротерпимість. Так, на Русі монгольська влада підтримала православну церкву, що у значній мірі сприяло її зміцненню. Становлення контролю монголів над складним Кавказьким регіоном було неможливе без врахування релігійного чинника.

Мета статті – висвітлити релігійні взаємовідносини між православною церквою, ісламським, католицьким світом та монголами на теренах Грузії, як вагомого політичного чинника за доби встановлення там влади Чингізидів та Хулагуїдів (XIII ст.).

Розкрити мету допомагають встановлені завдання: визначити і проаналізувати напрямки співпраці Грузинського царства та Папи Римського задля оборони своїх територій та експансії нових земель; дослідити стратегію поширення впливу ісламського світу на Кавказі; визначити роль монгольської влади у збереженні та розвитку православ'я на теренах Грузії.

В першій чверті XIII століття на мапі Євразії з'являється чи не найпотужніше і не найбільше державне утворення – Монгольська імперія. Починаючи від 1206 року

новостворена держава розширює свої межі в Східній Азії, але з 1219 року увага монголів зосереджується на європейському напрямку.

Однією з найперших держав європейської частини світу, що зазнала монгольських вторгнень, стала Грузія. В 20-ті роки XIII століття в країні почалась боротьба за лідерство між різними конфесіями: місцевим православ'ям, католицькою церквою, ісламом з боку Хорезму. Тому прихід монгольських племен міг надати підтримку однієї із вже існуючих там релігій, або послабити їх позиції.

Тема релігійних відносин XIII століття на теренах Південного Кавказу висвітлена у великій кількості писемних джерел. Найбільш деталізовано про взаємозв'язки грузинів з католицькою церквою та монгольською верхівкою описує вірменський історик Кіракос Гандакеці [11]. Не зважаючи на осудливий характер розповіді про встановлення монгольської влади, він підкреслює толерантне ставлення монголів до християнської православної церкви. Тогочасні історики і свідки подій висловлювали побоювання можливого знищення грузинської церкви мусульманами або її перехід під юрисдикцію Риму через союзницькі відносини грузинських правителів і католицької церкви. Літописи «Грузинський хронограф XIV ст.» [6] та «Літопис Себастаці» анонімних авторів припускають про належність монголів до християнського світу ще до часів вторгнень монголів до Європи [29]. Про те, що серед монгольської аристократії були християни, щоправда несторіанського напрямку, свідчать і місіонери від католицької церкви в Каракорумі Гільом де Рубрук і Марко Поло [16; 23].

В науковій літературі питання релігійних відносин висвітлено у творах європейських [3; 4; 5; 24; 33], радянських [13], українських [10] істориків. З останніх фундаментальних досліджень з даної проблематики можна виокремити казанських збірник статей «Тюркомусульманский мир: идентичность, наследие и перспективы изучения» [15; 19; 21], а також колективна монографія «Монгольская империя и кочевой мир» [22; 31]. Однак, попри велику кількість робіт, увага дослідників приділяється аналізу релігійних відносин Монгольської імперії в цілому. Територія ж Грузії в релігійному протистоянні розглядається в контексті загальної історії монголів.

До 1220 року цар Грузії Георгій IV Лаша (1213—1223 рр.) зміг відновити могутність держави і встановити її панівне становище в регіоні Південного Кавказу. Таке піднесення відбулось в результаті підкорення навколишніх територій та придушення місцевих етнічних та релігійних рухів, зокрема, в містах Нагичевань, Ерзурум, Хлат, Гандза. Посилення позицій Грузії на міжнародній арені й поширення політичного впливу на Кавказі зокрема привернуло увагу католицької церкви. Папа Римський Гонорій III, який збирав війська для П'ятого хрестового походу, звернувся по допомогу до Георгія Лаші, закликаючи спільними силами визволити Іерусалім від арабів. Георгій IV вже був готовий вирушати до Палестини [27, с. 270]; він послав місію до правителя князівства Антіохії канцлера Галтерія, обіцяючи виступити з підмогою до осадженого порту Дум'ят (Даміетта) [24, с. 360]. Але 1220 року до Грузії вперше вторглись монгольські війська, обірвавши кампанію вступу до хрестового походу.

В 1223 році Георгій Лаша помер; після його смерті престол посіла сестра Георгія IV цариця Русудан [14, с. 6]. За її правління в країні відновились повстання дрібних феодалів, раніше стриманих царем Георгієм. Така поступова політика призвела ще й до погіршення відносин із Хорезмом: раніше заплановані шлюб із ширванським шахом, що давав би захист Грузії від агресії з боку ісламських держав, не відбувся. Але Русудан вийшла заміж; наречений – син ерзурумського султана Могіс ед-Дін Торгіл - був готовий на все, аби

сподобались цариці; задля цього він зрікся мусульманської віри і прийняв християнство [27, с. 273].

Георгій Лаша через загибель так і не встиг встановити з католицькою Європою тісні контакти, тому за продовження цієї справи взялась Русудан. Однак, католики намагались маніпулювати Грузією, при чому не переймаючись її власними проблемами. Опинившись перед загрозою нового вторгнення монголів на Кавказ, правителька звернулася по допомогу до Папи Римського Гонорія III. Цариця запропонувала поєднати Хрестовий похід Фрідріха II до Сирії із боротьбою проти монголів. Але Папа був стурбований майбутньою війною проти отоманів, і похід до Сирії був відтермінований [27, с. 274].

Новою загрозою для Грузії став черговий наступ хорезмшаха. В 1226 році султан Джелал ад-Дін виступив на Гаг і Тбхіс, де примусив частину християн відмовитися від їх віросповідання; так само він вчинив в містах Гандзак і Нахичевань, після чого пішов на румського султана Аладіна, розоривши там безліч областей [29, с. 24].

Монголи вороже ставились саме до мусульман, «бо вважали мерзотною віру, що проповідував Муамед» [6, с. 127-128]. Одним із осередків ісламу в Грузії було місто Гандзак. Це місто часто перебувало під владою персів, адже було на прикордонній грузинсько-перській території. Християнських церков тут було мало; християн же утискали і цькували. Але 1225 року до Гандзаку вторглись монголи і розорили місто, знищивши велику кількість перського населення [11, с. 235; 23, с. 4].

Війна за прикордонні землі між Грузією та Джелал ад-Діном тривала аж до його смерті - 1231 року. Але, навіть після загибелі хорезмшаха, для Грузії була загроза повернення мусульман, які мали намір оселитися в південній частині держави. Тому Русудан знову звернулася до Папи Римського Григорія IX, який пообіцяв допомогу проти персів [27, с. 274]. Причому в листі до Папи, у разі надання їй допомоги, Русудан зобов'язувалась прийняти з усім своїм народом «римську віру». Папа, замість військової допомоги, відправив до цариці сім ченців з ордена братів проповідників (*fratres praedicatores*) для пропаганди латинської віри в Грузії. Старання цих місіонерів схилити царицю та її народ до прийняття латинства залишилися безуспішними: не отримавши підтримки від Папи, Русудан вирішила не переходити до католицизму [18].

В релігійному плані монголи були терпимими і поважали віру завойованих ними народів. Не будучи приналежними до будь-яких віросповідань, вони боялись образити інших богів; тому, вірогідно, нащадки Чінгізхана згодом прийняли різні конфесії, однак, як і закликала Яса, без фанатизму, «називаючи всі віри рівними і не шукаючи між ними різниці» [12, с. 20]. Дослідники зазначають, що з часів становлення Монгольської імперії в релігії монголів відбувається своєрідний синкретизм. Якщо раніше тенгріанство спиралось на віру в Небо, то, ймовірно, після контактів з монотеїстичними релігіями у монголів постає культ Тенгри як Всемогутнього Бога [31, с. 387-388].

Політика віротерпимості зберігалася навіть при переході ханів в іслам. При цьому все одно простежується мирне співіснування в імперії ісламу, християнства різних напрямків, буддизму, конфуціанства і тенгріанства. Незалежно від національності та віросповідання, в монгольській армії або в імперській адміністрації можна було зробити успішну кар'єру [19, с. 248].

Однак такої віротерпимості є доволі прагматичне пояснення: мирні взаємовідносини з іншими релігійними общинами імперії сприяли придушенню опору завойованих народів. Так, наприклад, духовенство всіх релігій було звільнено від сплати податків, а монгольська

армія в ході завоювань, як правило, не руйнувала релігійні споруди. Більш того, хани просили молитися за них священнослужителів різних конфесій [22, с. 426].

Особливо толерантне і шанобливе ставлення спостерігається до християнства. Це пояснюється тим, що багато монголів були несторіанами – прибічниками діофізитського вчення про людську і божественну природу Христа. Однією із найвідоміших та найвпливовіших несторіанок була Соргахтани-бекі, мати ханів Мунке і Хубілая; за правління хана Мунке і хана Гуюка прибічниками цього релігійного вчення займали високі державні посади, працювали в каракорумських канцеляріях, були дипломатичними послами [25, с. 11]. «Грузинський хронограф XIV ст.» навіть подає розповідь про належність Чінгісхана до християн. Зрозуміло, що історичних даних про його навернення до християнства немає, але ця згадка свідчить про ареал такої версії [6, с. 347]. Щоправда, після походу Батия на Русь і спустошення католицьких Польщі й Угорщини, Рим перестав сприймати монголів як ймовірних союзників [24, с. 362].

Із становленням монгольської влади на теренах Східної Європи до Каракоруму почали надходити дипломатичні посольства від представників світської та релігійної влади. Католицька церква намагалась встановити контакти з несторіанською та якобітською церквами починаючи з 30-х років XIII ст. [25, с. 11]. З метою запобігання монгольської експансії на Захід і навернення хана та його двору в християнство, Папа Інокентій IV послав місіонерів під керівництвом Іоанна Плато де Карпіні до Монголії [5, с. 180]. Карпіні зазначав, що хан Гуюк мав при собі християнських священнослужителів, утримуючи їх за власний кошт; перед великим шатром хана була християнська каплиця, в якій співали, «як у церквах грецьких, незалежно від кількості присутніх там татар» [14, с. 18].

Про навернення до католицизму правителя Еркалтая (Ільчикадая) разом із наближеними слугами і воєначальниками свідчить французький місіонер домініканського ордену Андре де Лонжюмо. Будучи в посольстві до монголів в 40-х роках XIII ст., де Лонжюмо каже, що бачив по всьому Сходу багато пишних християнських церков, щоправда пограбованих турками [32, с. 50-51]. Для визначення, яка з релігій більш правдива, в Каракорумі влаштовувались дискурси між представниками трьох релігій: християнином, буддистом і мусульманином, свідком чого в 1254 році став Гільйом де Рубрук [3, с. 277].

Втім, не зважаючи на постійні місіонерські експедиції до Каракоруму, католики не змогли встановити свій вплив серед монголів.

Для збереження позицій впливу Грузії на Кавказі цариця Русудан підкорилась владі монголів. Вона послала свого сина Давида в супроводі грузинських дідебулов для затвердження на царство до ставки хана Батия, звідки Давид був відправлений до Каракоруму на прийом великого хана Мангу [13, с. 113]. Однак, коли 1246 року Русудан померла, монголи вирішили зробити правителем сина Георгія Лаші Давида VII Улу; при чому було надано наказ призначити його на правління саме за християнським обрядом, запросивши для помазання католика грузинської православної церкви [11, с. 181].

Незважаючи на осуд монгольського панування в Грузії, Кіракос Гандзакеці відзначає, що серед монголів багато хто сповідував християнство. Відомими християнками тут були Тохуз-хатун (дружина хана Хулагу), Елтїна-хатун (дружина воєначальника Чормагана), її братія Садек-ага й Горгоз [20, с. 16]. При чому Елтїна (Альтана) була спочатку дружиною Чінгісхана, яку потім він подарував Чормагану [14, с. 11].

Проте, історик М. Бердзешвілі звинувачує грузинську православну церкву у сприйнятті монголів і врешті підкорені їм. Апелюючи віротерпимістю завойовників, науковець стверджує, що служителі різних культів користувалися у ханів пошаною і

звільнялися від данини; тому духовенство виявилось на стороні завойовника, а не чинило опору [13, с. 112].

Ідеалізувати встановлення влади монголів, звичайно, не варто; експансія на всіх територіях супроводжувалась вилученням цінностей і полонізуванням місцевого населення. Агресивною до християн була політика у монголів, що прийняли іслам. Так, Кіракос згадує про монгольського намісника в Ірані Аркуна-ака. Він зруйнував міста Гелат, де знаходились могили грузинських царів, та резиденцію католика Ацхор. Та все ж побоюючись осуду хана Хулагу, Аркун-ака звинуватив постраждалих грузин та вірмен у несплаті податків. Аркун ув'язнив і вбив ішхана Джалала. Діти ішхана намагались допомогти батькові: дочка Джалала Русудан їздила за допомогою до самої Тогуз-хатун, але вони не встигли врятувати ішхана; тоді син Джалала Атабек вивіз рештку батька і поховав його з усіма почестями в гробниці предків в Гандзасарському монастирі [11, с. 234-235].

Підкоривши фортецю Гаг, монголи взяли в полон богослова й історика Ованнеса Тавушеці, відомого як вардапет Ванакан. Проте, місцеві жителі викупили його з полону [8, с. 178-179]. Після цього Ванакан збудував монастир Хоранашат біля фортець Ергеванк та Гардман, де залишився працювати, навчаючи людей проповідництву. Життя монастиря не обірвалось і після смерті вардапета: 1251 року його справу продовжив племінник - священник Погос [11, с. 212-213].

Серед завойовних та не зруйнованих монастирів Південного Кавказу історик Вардан Аревелці згадує монастир Святого Саркіса на горі Сурбсаркіс. На монастир декілька разів нападали сусідні феодалі, які хотіли його знищити. Монастир мав освячену церкву та хрест, який вважався чудодійним, до яких було прокладено паломництво [1, с. 8].

Продовжував діяти і царський монастир Гелаті, розташований недалеко від м. Кутаїсі. Збудований в XII столітті, він не втратив своєї цілісності і за монгольського правління [6, с. 121]. В XIII столітті на території монастиря постали нові церкви Святого Георгія Переможця і Святителя Миколая Мирлікійського, дзвіниця тощо. При монастирі діяла Гелатська Академія – найбільший в Грузії осередок розвитку науки [2].

Про високий статус священників свідчить факт надання їм охоронних табличок. Коли саме вперше пайзци з'явилися для священників на Кавказі, невідомо; однак бачимо, що в 1270-тих рр. хан Хубілай наділив такою пайцзою місіонерів, що йшли до Каракоруму, серед групи яких був і Марко Поло [4, с. 52]. На теренах Південного Кавказу не залишилось жодних свідчень про напади монголів на мандруючих священнослужителів. Навпаки, монголи часто сприяли спокійному пересуванню служителів церкви. Зокрема, Кіракос Гандзакеці надає розповідь про допомогу монгольського воєначальника Анагурак-ноїна в 1247 році. До нього звернувся вардапет Ювсеп з проханням відновити церкву біля гробниці апостола Фаддея в гаварі Артаз, що була зруйнована грузинами і тюрками. Анагурак-ноїн допоміг заснувати там монастир, проклав до нього дороги для зручного і безпечного паломництва. Гандакеці свідчить, що й сам Анагурак, й інші монголи приходили туди кланятися святиням, або хрестили в храмі своїх дітей [11, с. 193].

Така релігійна ситуація не змінюється і після приходу до влади династії Толуїдів [30, с. 90], в результаті чого 1251 року Великим ханом став Мунке, який намагався реформувати систему управління і, на протигагу посиленню Джучидів, він почав активно підтримувати політику хана Хулагу. 1261 року ханові Хулагу було надано титул ільхана (володаря народу); з цієї події офіційно на мапі світу постала Держава Хулагуїдів [7, с. 41]. Грузія стала підтримувати Ільханат і визнала від нього васалітет.

Ісламізація підвладних Хулагуїдам земель довгий час не проводилась (не дивлячись на те, що більша частина держави були мусульмани). Історики кажуть, що це було протестом на протигагу ісламізації Улусу Джучі і його союзникам мамлюкам. Тому пануюче місце на початку існування новоствореної держави Ільханату займало християнство [7, с. 42; 21, с. 12].

Однак, не зважаючи на міцне положення християнської православної церкви в Грузії, на теренах Південного Кавказу з'являлись і самозванці [11, с. 200], що називали себе послідовниками Христа і наживались на людях, і жреці, які поклонялись всьому, називаючи себе волхвами і чаклунами. Такі жреці з племені тоїнів зустрілися ханові Хулагу, коли той почав будівництво в Даран-дашті великого міста. Історик Вардан роз'яснює, що це були буддисти; їх Бог, що живе 3040 років і ще житиме 37 000 років – Будда, а довге життя, яке вони пророкували Хулагу, - це принцип реінкорнації [8, с. 195]. Хулагу возвеличував їх віру і беззаперечно слідував кожному їх слову; на знак пошани збирався збудувати величний храм їх ідолів.

Та не зважаючи на вірування хана, його дружина Тогус-хатун була християнкою. Дорікаючи ханові вірою в самозванців, вона захищала християн і всіляко підтримувала їх [11, с. 237-238]. Імовірно, під впливом саме Тогус-хатун, за правління Хулагу грузинські християнські церкви й обителі були звільнені від сплати податків; були зняті заборони й обмеження на спорудження нових монастирів і церков [26, с. 95].

Так свого розквіту набув монастир Зарзмі, зведений в долині річки Квабліані ще за правління цариці Тамар на рубежі XII – XIII століть. Храм був розбудований і прикрашений орнаментами; було возведено дзвіницю [28, с. 12, 79]. В соборі збереглися фрески XIV ст. представників роду Джакелі атабека Сагіса I та його нащадків [28, с. 49]. Імовірно, ці фрески є свідченням, що саме Джакелі піклувалися долею Зарзмі.

Те, що монастир вцілів, пояснюється насамперед союзом родини Джакелі з Хулагуїдами, в результаті чого підвладне Джакелі князівство Самцхе отримало статус недоторканості - «хасінджу» [9, с. 68]. Завдяки монгольському протекторату розбудовувалися монастирі Дчулеб (Чуле) [28, с. 104, 108] та Сапара (Сафара). З XIII століття в Сапарі збереглися 11 з раніше існуючих 12 церков [28, с. 82], дзвіниця. В церкві Св. Савви, як і в монастирі в Зарзмі, окрім образів біблійських сцен, є фрески із зображеннями родини атабека Сагіса, а саме його сина Беки I [28, с. 92], який вважається засновником церкви. Сам атабек Сагіс наприкінці життя прийняв монаший постриг і взяв ім'я Савва, тому, ймовірно, Бека I заснував церкву на честь покровителя батька.

В процесі завоювання нових територій монголи звертали велику увагу на релігійну ситуацію, що склалася в певному регіоні. Зокрема, вони вміли вигідно використати військові конфлікти, що розгорталися саме на релігійному ґрунті. Тому, в порівнянні з можливою ісламізацією Грузії, монгольське вторгнення надало допомогу у збереженні християнського віросповідання. Не був здійснений і перехід грузинів під владу католиків, що врятувало державу від можливої маніпуляцій з боку Риму. І хоча монголи від початку створення імперії були язичниками, вони проявляли толерантність до християн як по всій території держави, так і на теренах Грузії зокрема. В свою чергу християнська церква підтримувала монгольську владу. Грузинські священнослужителі та місцеві мтаври продовжували розбудову монастирів, паломницьких шляхів; Грузія змогла зберегти православне християнство як державну релігію.

Перспективи подальших досліджень релігійних відносин в Грузії полягають у вивченні конфесійних, міжетнічних, суспільно-політичних та економічних відносин на Кавказі в XIII –XIV ст.

Список використаної літератури

1. Azərbaycan Atabəyləri dövləti (1136-1225-ci illər) / Z. Bünyadov; Ə. Güləliyev; R. Ağayev; P. Səmədova; N. Əliyeva; C. Qəhrəmanov. - Bakı : Şərq-Qərb, 2007. - 312 s.
2. Gelati Monastery [Electronic resource] // United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO. – 2017. – Mode of access : <http://whc.unesco.org/en/list/710/> (дата звернення 23.04.2020).
3. Grousset R. The Empire of the Steppes, a History of Central Asia / R. Grousset. – New Brunswick, N. J. : Rutgers University Press, 1970. – 718 p.
4. Mack R. E. Bazaar to Piazza: Islamic Trade and Italian Art, 1300-1600 / R. E. Mack. – Berkeley : University of California Press, 2001. – 344 p.
5. The Mongol Mission. Narratives and Letters of the Franciscan Missionaries in Mongolia and China in the Thirteenth and Fourteenth Centuries / edited and with an introduction by Chr. Dawson; translated by a nun of Stanbrook Abbey. – New York, 1955. – 246 p.
6. Анонимный грузинский Хронограф XIV века / отв. ред. Л. О. Башелеишвили. – Москва : Ин-т этнологии и антропологии РАН, 2005. – Вып. 1 : Текст / пер. со старогрузин. Г. В. Цуля. - 162 с. ; Anonimnyy gruzinskiy Khronograf XIV veka / otv. red. L. O. Basheleishvili. – Moskva : In-t etnologii i antropologii RAN, 2005. – Вып. 1 : Tekst / per. so starogruzin. G. V. Tsulya. - 162 s.
7. Арсланова А. А. Причины войн улуса Джучи с Хулагуидским Ираном / А. А. Арсланова // Нижнее Поволжье и Исламская Республика Иран: исторические, культурные, политические и экономические связи : материалы науч. конф., г. Саратов, 12—13 мая 2003 г. — Саратов: Издательство Саратовского университета (СГУ), 2004. — С. 41—55. ; Arslanova A. A. Prichiny voyn ulusa Dzhuchi s Khulaguidskim Iranom / A. A. Arslanova // Nizhnee Povolzhe i Islamskaya Respublika Iran: istoricheskie, kulturnye, politicheskie i ekonomicheskie svyazi : materialy nauch. konf., g. Saratov, 12—13 maya 2003 g. — Saratov: Izdatelstvo Saratovskogo universiteta (SGU), 2004. — S. 41—55..
8. Вардан Великий. Всеобщая история Вардана Великого / пер. Н. О. Эмина. – Москва : тип. Лазаревск. ин-та вост. яз., 1861. – 201 с. ; Vardan Velikiy. Vseobshchaya istoriya Vardana Velikogo / per. N. O. Emina. – Moskva : tip. Lazarevsk. in-ta vost. yaz., 1861. – 201 s.
9. Вачнадзе М. История Грузии (с древнейших времён и до наших дней) / М. Вачнадзе, В. Гурули, М. Бахтадзе. – Тбилиси : Тбилисский государственный университет, 1993. – 172 с. ; Vachnadze M. Istoriya Gruzii (s drevneyshikh vremen i do nashikh dney) / M. Vachnadze, V. Guruli, M. Vakhtadze. – Tbilisi : Tbilisskiy gosudarstvennyy universitet, 1993. – 172 s.
10. Галенко О. І. Монгольська імперія [Електронний ресурс] / О. І. Галенко // Енциклопедія історії України / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України, Інститут історії України. – Київ : Наукова думка, 2010. - Т. 7 : Мі-О. — Режим доступу : http://www.history.org.ua/?termin=Monholska_imp ; Halenko O. I. Monholska imperiia [Elektronnyi resurs] / O. I. Halenko // Entsyklopediia istorii Ukrainy / redkol. : V. A. Smolii (holova) ta in. ; NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy. – Kyiv : Naukova dumka, 2010. - T. 7 : Mi-O. — Rezhym dostupu : http://www.history.org.ua/?termin=Monholska_imp
11. Гандзакеци К. История Армении / К. Гандзакеци. – Москва : Наука. Главная редакция восточной литературы, 1976. - – 357 с. ; Gandzaketsi K. Istoriya Armenii / K. Gandzaketsi. – Moskva : Nauka. Glavnaya redaktsiya vostochnoy literatury, 1976. – 357 s.

12. Джувейни Ала-ад-Дин Ата-Мелик. Чингисхан. История завоевателя мира / Ата-Мелик Джувейни; пер. с перс, текста на англ. Дж. Э. Бойла; пер с англ. Е.Е. Харитоновой. – Москва : Магистр-Пресс, 2004. – 689 с. ; Dzhuveyni Ala-ad-Din Ata-Melik. Chingiskhan. Istoriya zavoevatel'ya mira / Ata-Melik Dzhuveyni; per. s pers, teksta na angl. Dzh. E. Boyla; per s angl. Ye. Ye. Kharitonovoy. – Moskva : Magistr-Press, 2004. – 689 s.

13. История Грузии : учеб. пособ. / Н. А. Бердзенишвили, В. Д. Дондуа, М. К. Думбадзе, Г. А. Меликишвили, Ш. А. Месхиа; под ред Н. А. Бердзенишвили. – Тбилиси : Цодна, 1962. – Ч. 1 : С древнейших времен до 60-х годов XIX века. – 386 с. ; Istoriya Gruzii : ucheb. posob. / N. A. Berdzenishvili, V. D. Dondua, M. K. Dumbadze, G. A. Melikishvili, Sh. A. Meskhia; pod red N. A. Berdzenishvili. – Tbilisi : Tsodna, 1962. – Ch. 1 : S drevneyshikh vremen do 60-kh godov XIX veka. – 386 s.

14. Магакия История монголов инока Магакии, XIII века / Магакия; пер. и объяснения К. П. Патканова. – Москва : Книга по Требованию, 2011. – 122 с. ; Magakiya Istoriya mongolov inoka Magakii, XIII veka / Magakiya; per. i obyasneniya K. P. Patkanova. – Moskva : Kniga po Trebovaniyu, 2011. – 122 s.

15. Карлсон Ч. Ф. Записки ранних западных путешественников о Волжской Булгарии / Ч. Ф. Карлсон // Тюрко-мусульманский мир: идентичность, наследие и перспективы изучения : сб. ст. / сост. и науч. ред. : Д. М. Усманова, Д. А. Мустафина, М. Кемпер. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2015. – С. 177 – 185. ; Karlson Ch. F. Zapiski rannikh zapadnykh puteshestvennikov o Volzhskoy Bulgarii / Ch. F. Karlson // Tyurko-musulmanskiy mir: identichnost, nasledie i perspektivy izucheniya : sb. st. / sost. i nauch. red. : D. M. Usmanova, D. A. Mustafina, M. Kemper. – Kazan : Izd-vo Kazan. un-ta, 2015. – S. 177 – 185.

16. Карпини Дж. ди Пьян История монгалов / Дж. дель Пьяно Карпини. Путешествие в Восточные страны / Г. де Рубрук ; Ред., вступ. ст. и примеч. Н. П. Шастиной. - Москва : Географгиз, 1957. - 270 с. ; Karpini, Dzh. di Pyan Istoriya mongalov / Dzh. del Plano Karpini. Puteshestvie v Vostochnye strany / G. de Rubruk ; Red., vstup. st. i primech. N. P. Shastinoy. - Moskva : Geografiz, 1957. - 270 s.

17. Костюков В. П. Иранский поход Хулагу: предыстория / В. П. Костюков // Проблемы истории, филологии, культуры. - 2009. - №1(23). - С. 210-240. ; Kostyukov V. P. Iranskiy pokhod Khulagu: predystoriya / V. P. Kostyukov // Problemy istorii, filologii, kultury. - 2009. - №1(23). - S. 210-240.

18. Лопухин А. П. Католицизм и его пропаганда в Грузии в XI-XVIII вв. [Электронный ресурс] / А. П. Лопухин // Православная Богословская энциклопедия или Богословский энциклопедический словарь – Режим доступа : <https://azbyka.ru/otechnik/Lopuhin/pravoslavnaia-bogoslovskaja-entsiklopedija-ili-bogoslovskij-entsiklopedicheskij-slovar-tom-9-karmelity-koine/78> ; Lopukhin A. P. Katolitsizm i ego propaganda v Gruzii v XI-XVIII vv. [Elektronnyy resurs] / A. P. Lopukhin // Pravoslavnaia Bogoslovskaya entsiklopediya ili Bogoslovskiy entsiklopedicheskij slovar – Rezhim dostupa : <https://azbyka.ru/otechnik/Lopuhin/pravoslavnaia-bogoslovskaja-entsiklopedija-ili-bogoslovskij-entsiklopedicheskij-slovar-tom-9-karmelity-koine/78>

19. Лушников О. В. Этнокультурные последствия формирования и распада Монгольской империи и улуса / О. В. Лушников // Тюрко-мусульманский мир: идентичность, наследие и перспективы изучения : сб. ст. участ. Междунар. конф., г. Казань, 27-28 мая 2014г. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2015. – С. 243–253. ; Lushnikov O. V. Etnokulturnye posledstviya formirovaniya i raspada Mongolskoy imperii i ulusa / O.V. Lushnikov // Tyurko-musulmanskiy mir: identichnost, nasledie i perspektivy izucheniya : sb. st. uchast.

Mezhdunar. konf., g. Kazan, 27-28 maya 2014g. – Kazan : Izd-vo Kazan. un-ta, 2015. – S. 243–253.

20. Майоров А. В. Письмо римского папы Иннокентия IV золотоордынскому удельному правителю Сартаку / А. В. Майоров // Гасырлар авазы – Эхо веков. - 2012. - № 1-2. - С. 13-22. ; Mayorov A. V. Pismo rimskogo papu Innokentiya IV zolotoordynskomu udelnomu pravitel'yu Sartaku / A. V. Mayorov // Gasyrlar avazy – Ekho vekov. - 2012. - № 1-2. - S. 13-22.

21. Миргалеев И. М. Сведения ал-Хадж Абд ал-Гаффара Кырыми о Казанском ханстве / И. М. Миргалеев // Средневековые тюркотатарские государства : сб. ст. - Казань : Институт истории им. Ш.Марджани АН РТ, 2012. - Вып. 4. - С. 96-98. ; Mirgaleev I. M. Svedeniya al-Khadzh Abd al-Gaffara Kyrymi o Kazanskom khanstve / I. M. Mirgaleev // Srednevekovye tyurkotatarskie gosudarstva : sb. st. - Kazan : Institut istorii im. Sh.Mardzhani AN RT, 2012. - Vyp. 4. - S. 96-98.

22. Мэй Т. Монголы и мировые религии в XIII веке / Т. Мэй // Монгольская империя и кочевой мир : сб. ст. – Улан-Удэ : Изд-во Бурят. науч. центра СО РАН, 2004. – С. 424–443. ; Mey T. Mongoly i mirovye religii v XIII veke / T. Mey // Mongolskaya imperiya i kochevoy mir : sb. st. – Ulan-Ude : Izd-vo Buryat. nauch. tsentra SO RAN, 2004. – S. 424–443.

23. Патканов К. П. История монголов по армянским источникам / К. П. Патканов. – Санкт-Петербург : Типография императорской Академии Наук, 1873. – Вып. 1. - 98 с. ; Patkanov K. P. Istoriya mongolov po armyanskim istochnikam / K. P. Patkanov. – Sankt-Peterburg : Tipografiya impeatorskoy Akademii Nauk, 1873. – Vyp. 1. - 98 s.

24. Пиков Г. Г. Запад знакомится с Востоком (Представления средневековых европейцев о восточных народах) : учеб. пособ. / Г. Г. Пиков. – Москва-Берлин : Директ-Медиа, 2020. – 459 с. ; Pikov G. G. Zapad znakomitsya s Vostokom (Predstavleniya srednevekovykh evropeytsev o vostochnykh narodakh) : ucheb. posob. / G. G. Pikov. – Moskva-Berlin : Direkt-Media, 2020. – 459 s.

25. После Марко Поло: Путешествия западных чужеземцев в страны Трех Индий / пер. с латин. и староитал. яз., введ. и примеч. Я. М. Света. - Москва : Наука, 1968. – 237 с. ; Posle Marko Polo: Puteshestviya zapadnykh chuzhezemtsev v strany Trekh Indiy / per. s latin. i staroital. yaz., vved. i primech. Ya. M. Sveta. - Moskva : Nauka, 1968. - 237 s.

26. Притула А. Из келий в ханские шатры: сирийская поэзия монгольского времени / А. Притула // Государство, религия, церковь в России и за рубежом. - 2015. - № 2(33). - С. 88-117. ; Pritula A. Iz keliy v khanskie shatry: siriyskaya poeziya mongolskogo vremeni / A. Pritula // Gosudarstvo, religiya, tserkov v Rossii i za rubezhom. - 2015. - № 2(33). - S. 88-117.

27. Рейфилд Д. Грузия. Перекресток империй. История длиной в три тысячи лет / Д. Рейфилд. – Москва : КоЛибри, 2017. – 608 с. ; Reyfild D. Gruziya. Perekrestok imperiy. Istoriya dlinoy v tri tysyachi let / D. Reyfild. – Moskva : KoLibri, 2017. – 608 s.

28. Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. – Тбилиси : Типография Кавказского Наместника Его Императорского Величества на Кавказе, 1905. – Вып. 35. - 250 с. ; Sbornik materialov dlya opisaniya mestnostey i plemen Kavkaza. – Tbilisi : Tipografiya Kavkazskogo Namestnika Yego Imperatorskogo Velichestva na Kavkaze, 1905. – Vyp. 35. - 250 s.

29. Себастици. Летопись // Армянские источники о монголах (извлечения из рукописей XIII—XIV вв.) / пер. с древнеармянского, предисл. и прим. А. Г. Галстяна. — Москва : Издательство восточной литературы, 1962. — С. 23-34. ; Sebastatsi. Letopis // Armyanskie istochniki o mongolakh (izvlecheniya iz rukopisey XIII—XIV vv.) / per. s drevnearmyanskogo, predisl. i prim. A. G. Galstyana. — Moskva : Izdatelstvo vostochnoy literatury, 1962. — S. 23-34.

30. Филлиппс Э. Д. Монголы. Основатели империи Великих ханов / Э. Д. Филлиппс. - Москва : Центрполиграф : Внешторгпресс, 2003. – 172 с. ; Fillips E. D. Mongoly. Osnovateli imperii Velikikh khanov / E. D. Fillips. - Moskva : Tsentrpoligraf : Vneshtorgpress, 2003. – 172 s.

31. Хазанов А. М. Мухаммед и Чингисхан в сравнении: роль религиозного фактора в создании мировых империй / А. М. Хазанов // Монгольская империя и кочевой мир : сб. ст. – Улан-Удэ : Изд-во Бурят. науч. центра СО РАН, 2004. – С. 382–406. ; Khazanov A. M. Mukhammed i Chingiskhan v sravnenii: rol religioznogo faktora v sozdanii mirovykh imperiy / A.M. Khazanov // Mongolskaya imperiya i kochevoy mir : sb. st. – Ulan-Ude : Izd-vo Buryat. nauch. tsentra SO RAN, 2004. – S. 382–406.

32. Хенниг Р. Неведомые земли / Рихард Хенниг. – Москва: Изд-во иностранной литературы, 1962. – Т. 3. – 472 с. ; Khennig R. Nevedomye zemli / Rikhard Khennig. – Moskva: Izd-vo inostrannoy literatury, 1962. – Т. 3. – 472 s.

33. Христианский мир и «Великая Монгольская империя» : материалы францисканской миссии 1245 года / экспозиция, исслед. и указ. А. Г. Юрченко. – Санкт-Петербург : Евразия, 2002. — 478 с. ; Khristianskiy mir i «Velikaya Mongolskaya imperiya» : materialy frantsiskanskooy missii 1245 goda / ekspozitsiya, issled. i ukaz. A. G. Yurchenko. – Sankt-Peterburg : Yevraziya, 2002. — 478 s.

Стаття надійшла до редакції 24.04.2020 р.

O. Machai

RELIGIOUS FACTOR IN ESTABLISHING THE MONGOLIAN AUTHORITIES IN GEORGIA

The article is devoted to the religious relations in the territory of Georgia in the initial stages of the formation of the Mongol Empire and the State of the Hulaguids. Georgia emerged as a powerful state in the Caucasus region at the beginning of the 13th century. However, the expansion of neighboring Khorezm and Islamization around was a major threat in these times. In an effort to protect realm, King of Georgia Georgy XIV Lasha and Queen Rusudan went into alliance with the Catholic Church. However, the Catholics did not aim to save Georgia from Khorezm, so the alliance did not actually existing.

The Mongol invasion of Georgia in 1220 was difficult. However, the Mongols have shown tolerance since the beginning of the conquest. The paper analyzes the eyewitness testimonies on efforts to bring peace between Christians and Mongol khans. Such a tolerant religious policy is conditioned by the Mongols' own belief - shamanism, which implies belief in the power of Heaven and fear of punishment for the image of any of the gods.

However, there is a rather pragmatic reason for such a toleration: peaceful relations with other religious communities of the empire helped to suppress the resistance of the conquered peoples. For example, the clergymen of all religions were exempt from taxes, and the Mongolian army, as a rule, did not destroy religious buildings during the conquest. Moreover, the khans asked priests of different denominations to pray for them.

According to the testimonies of Catholic missionaries in Karakorum, there were a Christians among the Mongol Aristocracy, rather a Nestorian orientation. Therefore, since the beginning of the Mongol conquest of Georgia, Nestorianism has also spread in its territory.

During the establishment of the Khulaguid authorities in the Caucasus, Nestorians, who also belonged to the ruling sections of society, took care and custody of Georgian monasteries, assisted clergy and pilgrims. In particular, it was during the rule of the Hulagu that monasteries and

churches were established and built in the state, schools and scientific centers were operating, and pathways for pilgrims were laid.

In the process of conquering new territories, the Mongols paid great attention to the religious situation in a particular region. In particular, they were able to profitably use military conflicts that were formed on religious grounds. Therefore, in comparison to the possible Islamization of Georgia, the Mongol invasion helped to preserve the Christian religion. The transition of Georgians to Catholic power was also not carried out, which saved the state from possible manipulation by Rome. Although the Mongols were pagans from the beginning of the empire's creation, they were tolerant of Christians both throughout the country and in Georgia in particular. In turn, the Christian Church supported the Mongolian authorities. Georgian clergymen and local mthavars continued to build monasteries and pilgrimage routes; Georgia has been able to preserve Orthodox Christianity as a state religion.

Keywords: *Georgia, Mongols, Rusudan, Orthodox Church, Catholicism, Hulaguids.*

УДК 069:711.56(477.74)

O. M. Prysiashniuk

BASIC STAGES OF HISTORY OF THE UNDERGROUND GETHSEMANE GARDEN MONASTERY IN THE CONTEXT OF MONUMENT PROTECTION

This research examines and identifies the main stages of the history of an underground monastery in the Gethsemane Garden, from the appearance of the object to the status of a cultural heritage monument. The author draws conclusions about the legal norms enshrined in the regulations that form a system of requirements for procedural actions that turn a cultural heritage object into a monument.

The article describes the legal acts that regulate the field of cultural heritage protection and directly influence the process of institutionalization of cultural heritage objects. The process of institutionalization of a monument selected as an example is considered against the background of the history of the object itself in the context of important historical events and historiography of its study. Turning cultural heritage into a monument that is governed by regulations in modern conservation legislation is a complex process. Examples of completing formal procedures and obtaining cultural heritage status are monuments. That is why the author, on the example of cultural heritage – monuments of history, architecture of the underground monastery in the tract «Gethsemane Garden» describes the process of institutionalization of such objects. The institutionalization of cultural heritage means the process of defining and consolidating legal norms, rules, statuses, bringing them into a system capable of acting in the direction of satisfying the need of modern society for the preservation of cultural heritage objects.

Keywords: *cultural heritage, monument, monument protection, religious movement, Gethsemane Underground Monastery, Odesa region, institutionalization.*

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-27-37-45

Problem Statement. Underground monastery in the tract «Gethsemane Garden», located on the southeastern outskirts of the village Kazbeki (Kuibyshevske) Lipetsk village council in the